

Ramadan is making all things sweet

From Morocco, where nearly everyone takes part in Islamic fasting, Dutch visual artist Aline Thomassen gives a weekly report of Ramadan on this page. Part I: "Men must visit the mosque more often than women because they sin more. And they don't give birth. Otherwise all their sins would be forgiven." If you want to know more, you should ask the men.

From the high promenade you look out over Tangier and the sea. In the distance you can see Europe. All day long men are standing idly. They gaze at Europe. These unemployed men dream about their passage and the new, luxurious life awaiting them there. And they ponder on the dangers of the crossing, which is said to be paid for by death in half of the cases. These men will dutely comply with all the Ramadan obligations. He who skips prayers during Ramadan can indeed forget about a safe passage. People who want to achieve something in life pray a lot and fast strictly. My neighbour Fatma tells me that she wants to have a child, so she prays five times a day, kneeling next to the tv set which is turned on. Her sister-in-law Fatima already has a child so she does not pray. Old people, too, pray a lot because they fear death.

So does their mother Leila, who regularly passes a plate of tajina with mutton across the wall of my roof garden. Leila is married to a fundamentalist. She is heavily veiled and she also has a cloth covering her mouth,

but she is a very sweet lady. She has started fasting a fortnight earlier and she wakes in the middle of the night to pray on her own on her roof garden. Prior to Ramadan it is always very busy on the roof gardens of the medina, the old city. The roof garden is the domain of women. For days on end they are busy grinding nuts and other expensive ingredients for the sweet shebaki-cookies. A penetrating smell of cinnamon and aniseed pervades the entire neighbourhood. They all help each other. One day they bake for Latifa, the next for Hafna, Naima or Menana. When the shebakias are ready the raif and baghrir, salty and sweet pancakes and the special hariera-Ramadan soup follow. If you ask these women: "What is Ramadan?", they answer: "Ramadan is shebakia, raif and baghrir". "But what does Ramadan mean to you, what do you feel?" I enquire further. I get incomprehensive looks and they say they are happy it is Ramadan again. And they are proud because Leila's hariera-soup is famous in the neighbourhood. Asking further questions actually means forcing the issue. In fact asking too many questions is not done, it is rude. You should let people talk without coaxing them. Yet when I do, they answer: "During Ramadan what is forbidden counts double, just as good deeds." Among them the religious side of Ramadan is never a topic. Most important is fresh gossip.

Ramadan is zoete koekjes bakken

Vanuit Marokko, waar bijna iedereen aan het islamitische vasten deelneemt, doet de Nederlandse beeldend kunstenaar Aline Thomassen op deze pagina wekelijks verslag van ramadan. Deel I: 'Mannen moeten vaker naar de moskee dan vrouwen, want ze zondigen meer. En ze bevallen niet. Anders zouden al hun zonden worden weggenomen.' Als je meer wilt weten moet je dat de mannen vragen.

Vanaf de hooggelegen boulevard kijk je over Tanger en de zee. In de verte zie je Europa liggen. Er staan de hele dag mannen te niksen. Ze staren naar Europa. Deze werkelozen dromen over hun oversteek en het nieuwe, luxueuze leven dat hun dan wacht. En ze peinzen over het gevaar van de overtocht die, naar men zegt, in de helft van de gevallen gekocht wordt met de dood. Deze mannen zullen stipt voldoen aan al hun ramadanverplichtingen. Wie tijdens ramadan gebeden overslaat, kan een behouden overtocht wel vergeten.

Mensen die iets willen bereiken in het leven bidden veel en vasten strikt. Mijn buurvrouw Fatma vertelt me dat ze een kind wil. Dus bidt ze vijfmaal per dag, naast de tv, die ondertussen gewoon aanstaat. Haar schoonzus Fatima heeft al een kind, dus die bidt niet. Ook oude mensen bidden veel, want die zijn bang voor de dood.

Zoals hun moeder Leila, die regelmatig een schaal tajina met schapenvlees over het muurtje van mijn dakterras schuift. Leila

is de vrouw van een fundamentalist. Ze is zwaar gesluierd en heeft ook een doekje voor haar mond, maar ze is erg lief. Ze is al veertien dagen eerder begonnen met vasten, en staat 's nachts op om in haar eentje op het dakterras te bidden.

In de aanloop naar ramadan is het erg druk op al die terrassen van de medina, de oude stad. Het dakterras is het domein van de vrouwen. Dagenlang zijn ze er bezig met het malen van noten en andere dure ingrediënten voor de zoete shebaki-koekjes. Er hangt een dikke lucht van anijs en kaneel in de hele buurt. Iedereen helpt elkaar. De ene dag bakken ze voor Latifa, de andere dag voor Hafna, Naima of Menana. En als de shebakia's klaar zijn, volgen de raif en de baghrir, hartige en zoete pannekoekjes, en de speciale hariera-ramadansoep. Als je aan deze vrouwen vraagt: "wat is ramadan?", zeggen ze: "Ramadan is shebakia, raif en baghrir".

"Maar wat betekent ramadan dan voor jullie", vraag ik verder. "Wat voelen jullie?" Ze kijken niet begrijpend, en zeggen dat ze blij zijn dat het weer ramadan is. En dat ze trots zijn, want de hariera-soep van Leila is beroemd in de hele buurt.

Nog verder doorvragen betekent forceren. Vragen stellen doe je eigenlijk niet. Dat is onbeleefd. Je hoort mensen te laten praten zonder ze te sturen. Als ik toch doorvraag, antwoorden ze:

"Tijdens ramadan telt dat wat verboden is dubbel, net als je goede daden." Onderling is de religieuze kant van ramadan nooit een gespreksonderwerp. Het allerbelangrijkste zijn verse roddels.

Om toch meer over hun ramadan te weten te komen, zeg ik tegen buurvrouw Nama: "Zullen we naar de moskee gaan?"

Ze is verbaasd. "Dat kan niet, want ik heb een baby, en baby's mogen niet in de moskee." Haar man kan niet even op de baby passen, zegt ze, terwijl de andere vrouwen gieren van het lachen. "Want hij moet

In order to get to know more about Ramadan I suggest to my neighbour Nama: "Shall we go to the mosque?" She is surprised. "That is impossible for I have a baby, and babies are not allowed in the mosque." Her husband cannot watch the baby, she says while the other women shriek with laughter. "Because he has to hang out on the streets and go to the café."

"If you want to know more about Islam you'd better ask the men", Nama says, "because they have studied the Koran. We women cannot read". A good husband has the duty to explain to his wife what is in the Koran, something that suits them fine. So women cannot go to the café, for example. Only on the roof gardens they are at home. There they walk around unveiled or even in a skirt. When a man arrives they hiss "a voyeur" and hasten inside. So I descend to street-level, the world of men, looking for men to talk to. "Praying in the mosque during Ramadan gets you 27 points", Abdel boasts in the café. "Praying at home only one. If you have gained enough points you will go to heaven after your death". I protest saying it is not fair on women. Abdel has an answer that can hardly be challenged. "Men need more points because they sin more and they cannot give birth. When a woman gives birth all her sins are forgiven". Other men join us and say: "At Ramadan everybody is very happy. We live closer to God. It is a beautiful time". In the evening I visit my wealthy friend Mercedes. She is an old lady who lives an aristocratic life on the promenade in a large Mediterranean house furnished like a museum with family heirlooms. She serves ham sandwiches and liqueur: "In the old days people were modest at Ramadan, but nowadays everybody shouts at the loudest how great it is", she says. "what should be a personal spiritual path has turned into fanaticism with collective control and prison sentences for

people who eat during the day. She tells that the police take firm action against 'daytime eaters', if only to prevent them from being beaten up by the public. However, fear of God greatly alleviates the work of the police. Outside on the promenade unemployed men with empty stomachs stand longing for Europe.

22 October 2004
Trouw
Interview by
Koert van der Velde

Evil looks everywhere

Part 2: The eye of the people

It is three o'clock at night. The beating of a drum sounds in the old city of Tangier. With quick steps a man hastens through the many narrow streets and alleys so that his drum is audible everywhere. From the roof garden you see lights going on all around. Alarm-clocks sound here and there. It is time for

op straat rondhangen en naar het café." "Als je meer wilt weten over de islam, kun je dat beter aan de mannen vragen", zegt Nama, "want die hebben de Koran bestudeerd. Wij vrouwen kunnen niet lezen". Een goede echtgenoot hoort zijn vrouw uit te leggen wat in de Koran staat, en dat komt hem reuze goed uit. Dat vrouwen niet naar het café mogen bijvoorbeeld. Alleen op het dakterras zijn ze thuis. Daar lopen ze ongesluierd, of zelfs in een rokje. Als er een man komt, sissen ze "een gluurder", en spoeden zich naar binnen. Dus daal ik af naar straatniveau, de mannenwereld, op zoek naar gesprekspartners. "Met ramadan in de moskee bidden levert 27 punten op", pocht Abdel in het café. "Thuis bidden maar één. Heb je genoeg punten verzameld, dan ga je na je dood naar de hemel."

Maar dat is niet eerlijk voor de vrouwen, protesteer ik. Abdel heeft een antwoord waar weinig tegen in te brengen valt. "Mannen hebben meer punten nodig want ze zondigen meer. En ze kunnen geen kinderen krijgen. Krijgt een vrouw een kind, dan worden tijdens de bevalling al haar zonden weggenomen." Andere mannen komen er bijzitten en zeggen: "Met ramadan is iedereen heel gelukkig. We leven dan dicht bij God. Het is een prachtige tijd." 's Avonds ga ik langs bij mijn welgestelde vriendin Mercedes. Ze is een oude, aristocratische levende vrouw die aan de boulevard in een groot, als museum van familiestukken ingericht mediterraan huis woont. Ze serveert haar gasten sandwiches met ham en likeurtjes. "Vroeger waren de mensen ingehouden met ramadan, maar tegenwoordig roept iedereen om het hardst dat het zo geweldig is", vertelt ze. "Wat eigenlijk een persoonlijk spiritueel pad moet zijn, is fanatisme geworden, met collectieve controle en gevangenisstraf voor moslims die overdag toch eten." De politie treedt hard

op tegen 'zwart-eters', vertelt ze. Alleen al om te voorkomen dat ze door het publiek in elkaar worden geslagen. Maar angst voor straf van God neemt de politie het meeste werk uit handen. Buiten op de boulevard staan de werkeloze mannen met lege maag naar Europa te verlangen.

22 oktober 2004
Trouw
Interview door
Koert van der Velde

Overal een kwade blik

Deel 2: Het oog van de mensen

Het is drie uur 's nachts. In de oude stad van Tanger klinkt getrommel. Een man haast zich met vliegende pas door de vele straatjes en steegjes, zodat zijn trom overal hoorbaar is. Vanaf het terras zie je overal het licht aangaan. Hier en daar klinken wekkers. Tijd voor het gezamenlijke familieontbijt, dat er buiten de ramadan bij de meesten bij in schiet. Veel kinderen gaan dan met lege maag naar school.

Overdags is het tijdens de ramadan uitgestorven in de oude stad. Veel mensen slapen na het ontbijt een gat in de dag. Alleen voor het breken van het vasten met zonsondergang is er even koortsachtig gewinkel. Ook 's avonds is het er rustiger dan normaal. De mannen zitten thuis bij hun familie, terwijl ze anders op straat en in het café rondhangen. Wel zie je tot diep in de nacht hele families over straat gaan. Ze zijn op weg naar ouders, broers, zussen, neven en nichten.

the family breakfast, something that, outside Ramadan, is often skipped in most families. Many children go to school on an empty stomach then.

During Ramadan the old city is deserted during daytime. Many people sleep far into the day after breakfast. Only just before the break of fasting at sunset there is some feverish shopping. In the evenings, too, it is more quiet than normal. The men are at home with their families, whereas otherwise they would hang out on the streets and in the cafés. What you do see, however, are complete families walking the streets. They are on their way to parents, brothers and sisters and cousins. During Ramadan gregariousness is central. Not that family life is always gregarious. Couples don't marry for love, but most marriages are arranged. In this way my neighbour Fatima got married last month to a certain Hassan. They don't say a word to each other. When you see them sitting on the sofa together you know how nice it is with Hassan. "That is how things are", Fatima says reassuring herself. Many marriages are unhappy. In the hamam, the bathhouse, women, shrieking with laughter tell each other about the ways in which they played nasty tricks on their husbands. Such hilarity is impossible among Dutch women. In the bathhouse you expose yourself, but at the same time it is a place for gossip, and there is the danger of jealousy. For what is not covered can be touched by 'the eye of the people' and lead to ill-fate. There are evil looks everywhere. Ill-fate clings to everything that is touched by them. That is why everything bought in the old city is quickly put into black, plastic bags so that no one can see it. It might give rise to envy and spoil the merchandise. When the neighbours have something to celebrate and buy a sheep, it is kept inside, fearing that envious looks may contaminate

the meat. In the old city this feeling is still very strong. Magical attributes to ward off the evil eye or to improve your fate are sold in small, special shops. You can try to improve your unhappy marriage a bit with some dried camoleon in your husband's soup. Although the new city is not far away, it is a completely different world. There modern, highly-educated women are dressed in their most festive dresses in the evening after the breaking of fasting. During the daytime it seems as if they have entered a competition for who looks worst. Everybody looks wan, pale and withered. After the fasting they apply thick layers of make-up, deck themselves with jewellery and put on sexy clothes. They parade the promenades in groups, looking for the all-present flirtatious male eyes. In the internet café well-to-do boys are sitting behind computer screens. They look very normal and decent. On the screens dating sites with European girls in multi-coloured bikinis appear. One or two watch hardcore porn. Of course, afterwards no one has been on the internet and no one has flirted. Life is a stage and there is only one important rule on this stage: you have to act well. So you must not be caught lying. Everything must be covert. In the new city marriages are often unhappy, too. Though more is allowed there you should not be too original or independent, certainly not when you are a woman. Then people will start talking about you. Many people function excellently in such a system because they join the gossip. In this way the tragic fate of my friend Aziza was sealed when she was twelve. She was a strong-willed and obstinate girl; so people said: "Aziza is a whore". No man wanted to marry her. When she undermined the efforts of her father to marry her off by running away for a week she was cast out by him. She had herself made pregnant by a nice man who turned out to be not so

Tijdens de ramadan staat gezelligheid in de familie centraal. Niet dat het gezinsleven altijd zo gezellig is. Echtgenoten komen niet uit liefde bij elkaar, de meeste huwelijken zijn gearrangeerd. Zo is buurmeisje Fatima een maand geleden met ene Hassan getrouwd. Ze zeggen geen boe of bah tegen elkaar. Als je ze samen op de bank ziet zitten, weet je hoe gezellig het met Hassan is. "Dat hoort zo", zegt Fatima, zichzelf geruststellend. Heel veel huwelijken zijn ongelukkig. In de hamam, het badhuis, vertellen vrouwen elkaar gillend van het lachen over de manieren waarop ze hun man een hak hebben gezet. Zulke hilariteit is onder Nederlandse vrouwen uitgesloten. In het badhuis geef je je bloot, maar tegelijkertijd is het een plek van roddel en is er het gevaar van jaloezie. Want wat niet bedekt is, kan door 'het oog van de mensen' worden geraakt, en ongeluk geven. Kwaadwillende blikken zijn overal. Op alles wat erdoor wordt getroffen, rust ongeluk. Alles wat je in de oude stad koopt, gaat daarom snel in een zwart plastic tasje, zodat niemand het ziet. Het zou afgunst kunnen opwekken en de koopwaar bederven. Als de burens iets te vieren hebben en een schaap kopen, wordt het binnen gehouden, uit angst dat jaloerse blikken het vlees zullen besmetten. In de oude stad leeft dit sterk. In speciaalzaakjes verkopen ze magische attributen om je tegen het oog te beschermen. Of om je lot te verbeteren. Met een beetje gedroogde kameleon in manliefs soep kun je proberen je slechte huwelijk een beetje te verbeteren. De nieuwe stad is niet ver weg, maar is toch een heel andere wereld. Daar lopen de moderne, hoogopgeleide vrouwen er 's avonds na het breken van het vasten op hun feestelijkst bij. Overdag lijken ze een wedstrijd te doen wie er zo slecht mogelijk uitziet. Iedereen is even grauw, bleek en verlept.

Na het vasten doen ze superdikke make-up op, sieraden om en sexy kleren aan. In groepjes flaneren ze over de boulevards, op zoek naar de overal aanwezige sjansende mannenogen. In het internetcafé zitten welgestelde jongens achter de computer. Ze zien er heel gewoon en fatsoenlijk uit. Op het scherm verschijnen dating sites met Europese meisjes in veelkleurige bikini's. Een enkeling bekijkt harde porno. Natuurlijk is achteraf niemand aan het internetten geweest, en heeft niemand gesjanst. Het leven is toneel en op toneel geldt maar één echt belangrijke regel: je moet goed spelen. Als je dus maar niet op leugens kunt worden betrapt. Alles moet bedekt. Ook in de nieuwe stad zijn huwelijken vaak ongelukkig. Je mag er meer, maar je moet toch ook niet al te origineel en onafhankelijk zijn, helemaal niet als vrouw. Dan gaan de mensen over je praten. Veel mensen functioneren prima in zo'n systeem, ze praten gezellig mee. Zo is het tragische lot van mijn vriendin Aziza al op twaalfjarige leeftijd bezegeld. Ze was een wilskrachtig en eigenzinnig meisje, dus zeiden de mensen: "Aziza is een hoer". Geen man wilde met haar trouwen. Toen ze een poging van haar vader om haar uit te huwelijken saboteerde door een week weg te lopen was, werd zij door haar vader verstoten. Ze liet zich bezwangeren door een aardige man, die toch niet zo aardig en al getrouwd bleek. Nu woont ze met haar kind in een kamertje in een andere stad, waar ze keihard moet werken om het hoofd boven water te houden. Aziza heeft voor altijd haar gezicht verloren.

nice after all and who was already married. Now she lives with her child in a room in an other city where she has to toil to keep her head above water. Aziza has lost face forever.

30 October 2004
Trouw
Interview by
Koert van der Velde

The woman is now moesha – filthy and dirty

Part 3: The truth of the month

Together with Zeinab I am picking out small stones from between the aniseed. During Ramadan aniseed is put into the bread, though no one knows why. The women are very busy with this every day. The Allah Akbar sounds and mother-in-law Leila walks in for prayers.

“Aren't you praying?”, I ask Zeinab. Her face turns red and she looks to the floor. “The truth is in the month”, she says softly. So she is not allowed into the mosque, neither can she pray, fast or hold the Koran and cite from it. Zeinab is impure.

When women have the truth in the month they have ‘the blood’ as Achmed and Hussein, two boys in the café in the old city of Tangier, told me. They looked bloody serious when saying this. “The woman is moesha then – filthy and dirty.”

Seinab is laden with shame. Mother-in-law Leila has returned and says: “just go now”. Seinab rises and walks off pretending to start praying. Out of sight from Leila she rubs her index finger across her cheek, a sign of shame.

Not everyone feels the shame as strongly. And mother Leila also raises the subject next day when preparing raif, pancakes. “You are allowed to fast when you have the blood. You may fast till kingdom come, but you are not going to get azjr, the points that can help you go to heaven after your death. After Ramadan the days not fasted should be ‘paid back’. It is not necessary to make up for the days not fasted immediately. A loan does not have to be paid back in one instalment either, does it?”

In the café I ask Achmed and Hussein whether it is not unfair that men, for example, can enter the mosque uncovered. They shriek with laughter. Women can only go to the mosque ‘well locked’, as fully dressed is popularly called, provided they don't have the blood. Men, on the other hand, are even allowed inside in shorts and stripped to the waist. “A quick wash and presto”, Achmed says snorting with laughter. They find it hilaric that I am enquiring after something that obvious.

30 oktober 2004
Trouw
Interview door
Koert van der Velde

De vrouw is nu moesha – vies en vuil

Deel 3: De waarheid van de maand

Samen met Zeinab zit ik steentjes uit het anijszaad te vissen. Tijdens de ramadan doet men anijs door het brood, al weet niemand waarom. De vrouwen zijn er iedere dag een flinke tijd mee zoet. Het Allah Akbar gaat, en schoonmoeder Leila loopt naar binnen voor het gebed.

“Moet jij niet bidden,” vraag ik Zeinab. Ze krijgt een rood hoofd en kijkt naar de grond. “De waarheid zit in de maand”, zegt ze zacht. Dus mag ze niet naar de moskee, niet bidden of vasten, geen koran vasthouden of er iets uit citeren. Zeinab is onrein. Wanneer een vrouw de waarheid in de maand heeft, hebben vrouwen ‘het bloed’, hadden Achmed en Hussein, twee jongens in het café in de oude stad van Tanger, me verteld. Ze keken er bloedserieus bij. “De vrouw is dan moesha, vies, vuil.” De schaamte druipt van Zeinab af. Schoonmoeder Leila is teruggekomen en zegt: “ga jij nu maar”. Zeinab staat op en loopt weg om te doen alsof ze gaat bidden. Uit het zicht van Leila veegt ze met de wijsvinger over haar wang, wat schaamte betekent. Niet bij iedereen is de schaamte even sterk. En ook moeder Leila snijdt de volgende dag bij het bereiden van raif, pannenkoekjes, het onderwerp aan. “Je mag best vasten als je het bloed hebt. Je mag vasten tot je een ons weegt. Maar je krijgt er geen azjr voor”, punten die je na je dood de hemel in

kunnen helpen. Na de ramadan zal er voor de niet gevaste dagen ‘terug betaald moeten worden’. Inhaalvasten hoeft niet meteen. Want ‘een lening hoef je toch ook niet in een keer terug te betalen?’

Is het niet oneerlijk dat mannen bijvoorbeeld ook onbedekt de moskee in mogen, vraag ik Achmed en Hussein in het café. Ze gieren van het lachen. Vrouwen mogen als ze tenminste het bloed niet hebben, alleen ‘goed op slot’ naar de moskee, zoals ‘helemaal bekleed’ in de volksmond wel heet. Maar mannen mogen zelfs naar binnen in hun sportshorts en ontbloot bovenlijf. “Even wassen en klaar”, zegt Achmed proestend. Ze vinden het hilarisch omdat ik naar zoiets overduidelijks vraag. Als ik even later naar huis loop, hoor ik mannen naar me roepen hawik, hawik. Andere mannen verderop nemen het over, en zo achtervolgt dit me door de straat. Ze denken dat ik het niet versta. Ze roepen ‘neuken, neuken’.

Bloot is in Marokko heel aanwezig. Door alles te bedekken, wordt het benadrukt. Het contact tussen mannen en vrouwen is daardoor erg geseksualiseerd. Zakelijke omgang tussen de seksen, zoals dat bij ons gewoon is, is in Marokko moeilijk denkbaar. Zodra een man en een vrouw hier met elkaar in contact komen, zie je achter hun ogen al allerlei gedachtes omspelen.

Als een man en een vrouw samen zonder anderen in een kamer zouden zijn, dan gaat iedereen er van uit dat ze het meteen met elkaar doen. Hebben wij misschien nog het beeld van de vrouw die zogenaamd niet wil, in Marokko leeft het beeld van de vrouw die als ze de kans krijgt zich onmiddellijk aan de man zal vergrijpen.

Al zal het wel de man zijn die in zo'n geval het initiatief neemt, toch heeft de vrouw het gedaan. De vrouw moet zich bedekken, omdat ze een seksueel wezen is en in toom gehouden moet worden. De vrouw is daarom ook altijd de schuld. Heeft haar

Walking home some time later I hear men calling out 'hawik, hawik'. Other men further away take over and so this pursues me down the street. They think that I don't understand. They call 'fuck, fuck'.

Nudity is very much present in Morocco. By covering everything up it is emphasised. Contact between men and women has become sexualised because of this. Business-like contacts between the sexes, normal in our culture, are hardly conceivable in Morocco. As soon as a man and a woman get into contact with each other, you see all kinds of thoughts creeping in behind their eyes. When a man and a woman are alone in a room everybody assumes that they are doing it with each other. Whereas we still have the image of the woman who pretends not to be willing, in Morocco the image is still very much alive of the woman who, when given the opportunity, will immediately ravish a man.

Even though the initiative in such a case is taken by the man, the woman gets the blame. The woman should cover herself because she is a sexual creature that has to be kept in check. For this reason women will always be blamed. If her husband has beaten her, she will have provoked it, if the husband is unfaithful she will have given rise to it and if they are getting divorced it is the woman that has ruined the marriage.

Fatima, a woman I know from the baking of cookies on the roof garden, has confided in me that she does not want to sleep with her husband any longer. "For everybody knows that you have done it when you do a big washing. Such a washing cannot go unnoticed for the members of the family, neighbours and even passers-by in the street. The lugging of full buckets and the sloshing of water is something nobody fails to notice. When pouring away the water an unwashable shame wells up inside me then."

5 November 2004
Trouw
Interview by
Koert van der Velde

A djinn has a strange foot

Part 4: The empty day

Cleaner Menana is in high spirits. She walks gaily through the hotel of the old city of Tettoean. "Normally I walk through the corridors with a pounding heart", she says. "But not now because it is Ramadan, and in this month God has locked up all the djinns in heaven. He wants us to be as little distracted from fasting as possible". Usually Menana is a little bit frightened because strange stories about the hotel are going around. "Formerly", she whispers, "jilala, trance dancing, took place here and that's why djinns still haunt the place when it is dark." She has seen a djinn once in her life. "Far away in the mountains. He went off very quickly. You recognise them by their sheep's hooves."

The hotel is nearly empty, just as the otherwise busy promenade and the square with the terraces. There the atmosphere is always animated. Now only a few men hang out. They hardly talk, they are bored and wait on an empty stomach for the end of the day. "The first week I was only occupied by thoughts of food and by thinking about what you are not allowed to think about", says Jamal who is sitting on the terrace. "Now you are not allowed to look at women, for example, not even think about them. Only now do I realise how much time I usually spend doing so." For the djinns, too, Ramadan is the time for self-reflection, says his friend Hamid. "During Ramadan the djinns are here too, but they leave us in peace

man haar geslagen, dan heeft zij het uitgelokt, is de man ontrouw, dan heeft ze daar aanleiding toe gegeven, gaan ze scheiden dan was het de vrouw die het huwelijk om zeep geholpen heeft.

Fatima, die ik ook ken van het koekjesbakken op het dakterras, wil eigenlijk liever niet meer slapen met haar man, vertrouwt ze me een keer toe. "Want iedereen weet dat je het gedaan hebt als je een grote wassing doet. Zo'n waspartij kan bijna niet ongemerkt blijven voor gezinsleden, burenen en zelfs voor voorbijgangers op straat. Het gesjouw met volle emmers en het gegiet van water, is iets wat niemand ontgaat. Dan borrelt er, terwijl ik water sta te gieten, een onafwasbare schaamte in mij op."

5 november 2004
Trouw
Interview door
Koert van der Velde

Een djinn heeft een rare poot

Deel 4: De lege dag

Schoonmaakster Menana is in haar sas. Vrolijk loopt ze door het hotel in de oude stad van het plaatsje Tettoean. "Gewoonlijk loop ik 's avonds met kloppend hart door de gangen", zegt ze. "Maar nu even niet. Want het is ramadan, en tijdens deze maand heeft God de djinns allemaal opgesloten in de hemel. Hij wil namelijk dat we zo min mogelijk van het vasten worden afgeleid." Menana is anders een beetje bang omdat er vreemde verhalen over het hotel de ronde doen. "Vroeger", fluistert ze, "vonden hier jilala, trancedansen plaats. En daarom waren

hier nog steeds djinns rond wanneer het donker is." Eén keer in haar leven heeft ze een djinn gezien. "Ver weg in de bergen. Hij ging er heel snel van door. Je herkent ze aan hun schapenpoten."

Het hotel is bijna leeg, net als de anders zo drukke boulevard en het plein met zijn terrassen. Daar is het altijd geanimeerd. Nu hangen er maar enkele mannen rond. Ze praten nauwelijks, ze vervelen zich en wachten met lege maag op het einde van de dag. "De eerste week was ik alleen bezig met gedachten over eten, en aan het bedenken wat je allemaal niet mag denken", zegt terraszitter Jamal. "Je mag nu bijvoorbeeld niet naar vrouwen kijken, zelfs niet aan ze denken. Nu pas merk ik hoeveel tijd ik daar gewoonlijk mee bezig ben."

Ook voor de djinns is de ramadan een tijd voor zelfreflectie, zegt vriend Hamid. "De djinns zijn ook tijdens de ramadan gewoon op aarde. Ze laten ons wel met rust, want zij vasten ook." "Djinns leven tussen de mensen in een parallelle wereld. Misschien zitten er ook wel een paar in deze kamer", zegt hij. "En staat daar een onzichtbaar bureau, waar de ene djinn de andere ontvangt." Hamid lacht, maar lijkt tegelijk ook serieus. "Djinns zijn net dieren. Als je hen niks doet, doen ze jou ook niks", zegt hij even later. "Ze kunnen allerlei gedaanten aannemen; van een kat of hond of mens. Maar daarbij houden ze dan wel altijd hun hoefjes. Daaraan kun je ze herkennen." Moeder Fatma komt de kamer in en begint te sissen. "Niet over djinns praten", bijt ze. Ze wijst naar de twee baby's in het vertrek. "Die zijn daar nog veel te kwetsbaar voor." Fatma zou een baby nooit zomaar over straat meenemen. Alle aandacht, aaien en zoenaties die zelfs wildvreemden aan mijn eigen Núria van zeven maanden geven, zijn haar een gruwel. "Babytjes mogen alleen naar buiten als ze onzichtbaar zijn ingepakt in een dikke wolle deken. Tegen het jaloerse oog van de

because they are fasting as well.” “Djinns live among the people in a parallel world. Perhaps there are some in this room”, he says. “There is an invisible desk over there and one djinn is receiving the other one.” Hamid is laughing, but looks serious at the same time. Djinns are just like animals. If you leave them alone they won’t harm you”, he says later. “They can adopt all kinds of shapes; that of a cat, dog or human being. Yet they always keep their hooves. By these hooves you can recognise them.” Mother Fatma enters the room and starts hissing. “Don’t talk about djinns”, she snaps pointing to the two babies in the room. “They are much too vulnerable”. Fatma would never take a baby out on the street for no reason. All the attention, even complete strangers stroking and kissing my own Núria truly appal her. “Babies should only be taken outside if they are invisibly wrapped in a thick woollen blanket to ward off the envious eye of the people and the evil djinns who can work for such people.” “If your heart is good, nothing can happen to you”, says Abdallah who lives partly in Morocco and partly in Holland. “Some time ago I met a djinn: a woman in a white garment rang the doorbell. She said that there was too much shouting and arguing going on in our house. I had to promise her we would mend our ways.” Abdallah can’t tell whether this white woman had hooves. He looks caught out. A moment later he says that he doesn’t believe in djinns, yet he admits that he is afraid of them, even in Holland. “Why?”, I press him. “Because”, he answers. “It is just the way it is.” And that is the way it is. “It is the women that have their period who don’t have to fast that have little hooves,” jokes Abdallah, “it is because they know that fasting men cannot do anything that they flirt themselves silly.” Cleaner Menana does not do things like that. She is the only one of the family with a job. Her husband and five adult sons

just hang out doing nothing. On coming home there is the laundry and the kitchen-work. She thinks that this is the way things ought to be. “God has wanted it this way. A man is a man, and he is superior to a woman for that reason. It says so in the Koran.” This reminds me of a scene I saw a couple of days ago outside Tettoean. A man was riding a donkey while his wife followed lugging the baggage. They too, would have cited the Koran to justify their different positions. According to the Koran fasting is a purification process for inner growth. But many people only take part in it because they feel it is their duty. One to two hours before the time fasting is broken there are irritations in public life. In the square two cars come hootingly to a stop. The men get out, call each other names and start fighting. The rapidly growing crowd watches with relish. The wildly gesticulating men are separated,

mensen en tegen de kwade djinns die voor zulke mensen kunnen werken.” “Als je hart goed is, kan je niks gebeuren”, zegt Abdallah, die half in Marokko en half in Nederland woont. “Laatst heb ik een djinn ontmoet: een in een wit gewaad geklede vrouw belde aan. Ze zei dat er te veel geschreeuw en geruzie is bij ons thuis. Ik moest beterschap beloven.” Of die witte vrouw ook hoefjes had, weet Abdallah niet. Hij kijkt betrapt. Even later zegt hij niet in djinns te geloven. Wel is hij soms bang voor ze, ook in Nederland, beken hij. “Waarom?”, dring ik aan. “Daarom”, antwoordt hij. “Het is zo omdat het zo is.” En zo is het dan. “Pas echt hoefjes hebben al die vrouwen die niet hoeven te vasten omdat ze ongesteld zijn”, grapt Abdallah. “Omdat ze weten dat vastende mannen toch niks kunnen doen, flirten ze zich helemaal suf.” Schoonmaak-

ster Menana doet zoiets niet. Ze is de enige van het gezin die werk heeft. Haar man en vijf volwassen zonen hangen maar wat rond. Komt ze thuis dan wachten daar de was en de keuken op haar. Ze vindt dat het zo hoort. “God heeft het zo gewild. Een man is een man, en is nu eenmaal meer waard dan een vrouw. Dat staat in de Koran.” Ik moet denken aan een tafereeltje dat ik een paar dagen geleden even buiten Tettoean heb gezien. Een man zat op een ezel, terwijl zijn vrouw met de baggage erachteraan zeulde. Ook zij zouden vast de Koran hebben genoemd om hun verschillende posities te rechtvaardigen. Vasten is volgens de Koran een purificatieproces voor innerlijke groei. Maar veel mensen doen de ramadan alleen omdat het verplicht is. Een tot twee uur voordat het tijd is voor het breken van het vasten heerst er irritatie in het openbare leven. Op het pleintje komen twee auto’s toeterend tot stilstand. De mannen stappen uit, schelden en gaan elkaar te lijf. De snel aangroeiende menigte smult ervan. De wild gebarende mannen worden uit elkaar gehaald, rukken zich los, lopen weg en komen weer terug. Het publiek van wel vijftig man sust, maar werkt ook olie op het vuur van de mannen die geen van beiden het gezicht willen verliezen voor de menigte die er smakelijk bij staat te kijken. Want wie eerloos afdruipt is geen man. Vrouwelijk schapenvlees is goedkoper dan het vlees van een mannetjesschaap. En ook de haan is gewilder op het menu dan de kip, hoe taai die ook is. Fatma moet er om lachen. Ze prikt met een grote vork in een pan met avondeten, en haalt een druipende kip naar boven. “Wie het geslacht kan bepalen van deze kip met citroen en olijven, is wel heel erg oversekst.”

tear themselves loose, walk off and come back again. The crowd of at least fifty people calms them down, but this only adds fuel to the flames, as neither of the two wants to lose face in front of the crowd, because he who slinks off without honour is not a man. Female mutton is cheaper than meat of a male sheep. The cock, however tough, is also more popular on the menu than the hen. Fatma cannot but laugh about this. With a large fork she fishes a dripping chicken from the pan with their supper. "He who can tell the sex of this chicken with lemon and olives must be very oversexed indeed."

13 November 2004
Trouw
Interview by
Koert van der Velde

People love to parade in Larash

Final part: The dance

Every good party lasts three days and so does lila al qader, 'the night of the power of God', the beginning of the farewell to Ramadan. In this night heaven is ajar and the fortunate one who sees this wins a ticket to heaven. The women are so busy preparing the traditional razieza, tagliatelle-like, hand-made pasta, that they have no time to say the necessary, preparatory prayers to have a chance to such a ticket. The family of Aïcha won't come in for the prize this year either. The razieza was a complete failure. They had a quarrel the whole afternoon. Aïcha's toothache is killing her and she demands money for the dentist from her husband Abdulkader, but he refuses.

Because of all the commotion the family has to make do without razieza at supper. Aïcha sits crying with her mother-in-law and grandmother while Abdulkader is eating in an other room. Only twelve-year-old Murad is happily watching tv, lying on the floor. He is wearing a white kandorra and a gilt-embroidered hat his grandfather brought him from Mekka. He will definitely watch heaven tonight, he exclaims excitedly.

Not only men, but women as well gather in the mosque for the special evening prayers before the night of the power of God. Aïcha will stay at home.

It is full of dolled-up people parading the streets. Everyone has gone to the hairdresser's and there is a smell of perfume everywhere. Many women wear shiny kaftans, have little sequins on their faces and they have lavishly put on make-up. Even the men, usually in western dress, are seen in immaculate white garments. There is an exciting atmosphere. Everyone shines, glitters and flirts. It is a bit like carnival in my home city of Maastricht, where they sing a song in dialect that goes like this:

Look at the girls, happily parading,
it's as if heaven is ajar.

On the large square hardboard thrones and litters, decked with tinfoil, are placed. Children of about seven who have joined in the fasting for one day stand in line waiting to be photographed, the boys in their new kandorras and the girls dressed as brides, heavily made up, their hair stiff with hairspray.

In Aïcha's family they are in high spirits. In the evening a cassette tape with music is put on. Her mother-in-law is making dance steps while she is sitting. "Aïcha can dance well", she says provocatively. "But she only dares to do so when all the men are gone."

One by one the men retire and the women from the neighbourhood trickle in. Then the party gets going. Aïcha jumps up. The

13 november 2004
Trouw
Interview door
Koert van der Velde

Ze flaneren graag in Larash

Deel 5 en slot: De dans

Elk goed feest duurt drie dagen, dus is lila al qader, 'de nacht van de kracht van God', het begin van het afscheid van de ramadan. Die nacht gaat de hemel op een kier, en de gelukkige die het ziet, heeft een ticket naar de hemel gewonnen. De vrouwen zijn zo druk in de weer met het bereiden van de traditionele razieza, handgemaakte pasta die op tagliatelle lijkt, dat ze geen tijd hebben om de noodzakelijke voorbereidende gebeden te doen om kans te maken op zo'n ticket. Bij de familie van Aïcha zal de prijs er dit jaar wel niet in zitten. Ook de razieza is in het

water gevallen. De hele middag was er ruzie. Aïcha vergaat van de pijn en eist van haar man Abdoelkader dat hij geld geeft voor de tandarts, maar hij weigert. Door alle commotie doet de familie het tijdens die avondmaaltijd zonder razieza. Aïcha zit bij haar schoon- en grootmoeder te huilen. Abdoelkader eet in een andere kamer. Alleen Murad van twaalf ligt blij op de grond naar de televisie te kijken. Hij heeft een witte kandorra aan en een goudgeborduurd hoedje dat opa uit Mekka heeft meegenomen.

En óf hij vannacht naar de hemel gaat kijken, roept hij opgewonden.

Speciaal voor het avondgebed vóór de nacht van de macht van God verzamelen zich behalve mannen ook veel vrouwen in de moskee. Aïcha blijft thuis.

De straten zijn bomvol met opgedirkte flanerende mensen. Iedereen is naar de kapper geweest en ruikt naar parfum. Veel vrouwen dragen glimmende kaftans, hebben glittertjes op het gezicht en zijn overdadig opgemaakt. Ook mannen die er gewoonlijk westers bijlopen, vertonen zich vanavond in een smetteloos wit gewaad. Er heerst een opgewonden sfeer. Iedereen glimt, glitert en sjanst. Het lijkt wel carnaval, zoals bij mij thuis in Maastricht, waar ze dan zingen: Zie ze flanere dat doen ze geere.

'T is of de hiemel open geit.

Op het grote plein staan met zilverfolie beplakte hardboard tronen en draagstoelen opgesteld. Kinderen van rond de zeven, die voor één dag met het vasten hebben meegegaan, wachten in de rij op hun beurt voor de foto. De jongens in hun nieuwe kandorra, de meisjes zwaar opgemaakt, de haren stijf van de lak, verkleed als bruid.

Ook bij de familie van Aïcha komt de stemming erin. 's Avonds laat gaat er een bandje met muziek aan. Schoonmoeder maakt zittend danspasjes. "Aïcha, die kan goed dansen", zegt ze uitdagend. "Maar ze durft

otherwise quiet, subdued and veiled young woman goes wild. She loosens her hair and makes it fly around, her buttocks and hips shake and she throws her head in her neck, raising her hands towards heaven. Accompanied by screaming and roaring grandmother dances a bit obscenely to the a Michael-Jackson song. She acts as if she is on fire; the fire of love.

Most older women remain seated, looking at the girls who dance for their imaginary, future husbands. Later the elders will choose to whom they are going to pair off their sons.

The next day Aïcha takes me to the tomb of the Holy Lalla Menana, on the mountain just outside Larash. This woman lived eighty years ago and the story goes that she suddenly disappeared on her wedding day when preparing to be deflowered in, what is literally called 'the fucking room', here. Her fiancé opened the door, but the only thing he saw was a white dove sitting on the floor. The groom wanted to catch the dove but it

flew out of the window. The wedding guests ran after the dove as far as the mountain where the tomb is now. There they found it. Dead. Her husband Abdulkader doesn't believe the story, Aïcha says. "He thinks that Menana absconded to be with a secret lover and that she left the dove for the gullible wedding guests.

In Larash everybody else believes the official version. Women are praying around the tomb, others walk round it stroking and kissing the coffin. Aïcha sits down to pray. She is going to ask the Saint for help so that she can go to the dentist soon.

pas als alle mannen vertrokken zijn." Eén voor één trekken de mannen zich terug en druppelen vrouwen uit de buurt binnen. Dan barst het los. Aïcha springt op. De gewoonlijk rustige, onderdanige en gesluierde jonge vrouw is een en al uitzinnigheid. Ze maakt de haren los en zwiept ze in het rond, laat billen en heupen trillen, werpt het hoofd in de nek, heft de handen naar de hemel. Oma danst, onder gegil en gejoel op Michael Jackson, een beetje obscene. Ze doet alsof ze in brand staat. Het is het vuur van de liefde.

De meeste oudere vrouwen blijven zitten, terwijl ze naar de meisjes kijken, die dansen voor hun denkbeeldige toekomstige man. Later zullen de ouderen kiezen aan wie ze hun zoon gaan koppelen.

De volgende dag neemt Aïcha me mee naar de tombe van de heilige Lalla Menana, op de berg net buiten Larash.

Deze vrouw leefde 80 jaar geleden en het verhaal gaat dat ze op haar bruiloft, toen ze zich in de ruimte die ze hier letterlijk 'het

neukkamertje' noemen, klaar maakte voor de ontmaagding tijdens de huwelijksnacht, plots verdwenen was.

Haar aanstaande opende de deur maar zag alleen een witte duif op de grond zitten. De bruidegom wilde de duif pakken, maar die vloog het raam uit.

De bruiloftgasten renden achter de duif aan, tot op de berg waar nu de tombe staat. Daar lag de duif. Dood.

Haar echtgenoot Abdoelkader gelooft niet in het verhaal, vertelt Aïcha. "Hij denkt dat Menana gewoon haar biezen heeft gepakt om met een geheime minnaar te kunnen verkeren en dat ze die duif voor de goedgelovige bruiloftgasten heeft achtergelaten." In Larash gelooft verder iedereen in de officiële versie.

Bij het graf zitten vrouwen te bidden, anderen lopen rond de tombe, bestrijken en kussen de kist.

Aïcha gaat zitten om te bidden. Ze gaat de heilige om hulp vragen, zodat ze snel naar de tandarts kan.